

Младен Вукомановић

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГОДИШЊИЦА СМРТИ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА ОД СТРАНЕ ОРГАНИЗОВАНИХ РАДНИКА У СРБИЈИ 1895. и 1902. ГОДИНЕ

Светозар Марковић је као творац и идеолог социјалистичког покрета у Србији имао пресудан утицај на идејна опредељења више генерација српских социјалиста у периоду до оснивања Српске социјалдемократске странке 1903. године. Његова дела спадала су у ред основне литературе на којој су формиран њихови први теоријски погледи, заснивана сазнања о правим узроцима тешког положаја пролетаризованих и полупролетаризованих маса и опредељени правци борбе за превазилажење постојећих односа.

Као истински следбеници Марковићевих идеја и борци за њихово оживотворење, организовани српски радници трудили су се да сачувају и негују успомену на свог великог учитеља и да његове идеје прошире међу класне другове. У том циљу, поред осталог, свечано су обележавали поједине годишњице његове смрти. То је била прилика не само да своме учитељу одају дужно поштовање, већ и да јавном акцијом манифестују опредељеност за социјализам, спремност да започету борбу наставе до краја и покажу степен развитка и снагу својих организација.

Организовани радници у Србији први пут су 1895. године јавном манифестацијом обележили годишњицу смрти Светозара Марковића. У то време радници и социјалисти били су потпуно преузели у своје руке Српски занатлијско-раднички савез и његов орган „Занатлијски савез“. Преовладала је марксистичка оријентација у социјалистичком покрету и прихваћена концепција о оснивању самосталних класно борбених радничких организација. Један од видова такве оријентације било је и обележавање 20-годишњице смрти Светозара Марковића.

Главни одбор Српског занатлијско-радничког савеза, у првој половини јануара 1895. године, „решио је да учини помен Светозару Марковићу“ поводом 20-годишњице његове смрти, 26. фебруара 1895. године. Одлучено је „да домаћини при помену“ буду Андра Банковић и Тоша Стојановић, тада истакнути социјалисти. Заправо, они су били на челу приређивачког одбора, који је у ту сврху формиран. О овој значајној акцији јавност је обавештена већ 15. фебруара 1895. преко листа „Занатлијски савез“. Пошто су све припреме спроведене на време, радници и социјалистички оријентисане занатлије обавештени су преко „Занатлијског савеза“ од 19. фебруара 1895. да ће се помен одржати у Занатлијској читавници 26. фебруара 1895. године. У обавештењу се, поред осталог, истиче: „Пријатељи пок. Светозара, а и сви остали, који се одушевљавају радом његовим треба тога дана да се искупе у што већем броју, те да бар тиме, унеколико одаду пошту сени великоме паћенику за срећу народа.“

Интересовање за обележавање 20-годишњице смрти Светозара Марковића било је све веће, па је за ту сврху изнајмљена сала у кафани „Руска круна“. Предвиђено је да Тоша Стојановић одржи говор о Светозару Марковићу, а потом Витомир Турчић да рецитије песму *Слава Светозару Марковићу*.

Поред припрема за помен, Главни одбор Српског занатлијско-радничког савеза решио је да 20-годишњицу Марковићеве смрти обележи и преко свог органа „Занатлијски савез“. Тако је „Занатлијски савез“ од 26. фебруара 1895. објавио уводник *После 20 година*, из пера свога уредника Ж. Балугџића, у коме се углавном доносе цитати из важнијих Марковићевих списа. На насловној страни донета је слика Светозара Марковића. Објављена је и песма *Слава Светозару Марковићу — усмени 20-годишњице његове*, написана за ову прилику, са потписом „Социјалиста“. У истом броју листа донета је вест о одржавању помена, у којој се, поред осталог, истиче: „Надамо се да ће пријатељи, поборници Светозаревих начела, радници својим присуством показати колико им је мила успомена на овог великана српског, који ће још много поколења одушевљавати својим радом.“

Као што видимо, организовани београдски радници и социјалисти настојали су да достојно обележе 20-годишњицу Марковићеве смрти, мада су политичке прилике за извођење такве акције биле веома неповољне. Полиција је у последњи час открила да иза ове акције стоје социјалисти, који помен Марковићу желе да претворе у своју јавну манифестацију. Због тога су полицијске власти решиле да спрече одржавање помена и да предузму санкције против наведених написа у „Занатлијском савезу“.

Организатори помена нису у прво време били обавештени о намерама полиције, па је цео програм текао по плану. Сала кафане „Руска круна“, у којој је помен требало да се одржи, свечано је уређена. На зидовима су висиле слике Светозара Марковића, Живојина Жујовића, Адама Богосављевића, Карла Маркса и Фердинанда Ласала. Двадесет шестог фебруара 1895. године, око 9 часова, сала и двориште „Руске круне“ били су препуни радника, занатлија и омладине. Међу њима било је доста и жена. Маса следбеника Светозара Марковића искупила се да му ода достојно поштовање поводом 20-годишњице смрти и да покаже спремност на борбу за остварење његових идеја. Када је помен требало да почне, а говорник, Тоша Стојановић, пришао говорници, јаче полицијске снаге опколиле су „Руску круну“. Организаторима је саопштена одлука власти о забрани помена. Уместо Тоше Стојановића, за говорницом се појавио Андра Банковић. Обавестио је присутне да полиција забрањује „женама, ђацима, калфама и шегртима да присуствују помену“. У суштини, то је била забрана помена. Енергичнији су захтевали да се помен одржи по сваку цену, па макар полиција силом интервенисала. Преовладало је мишљење да се пошаљу три представника скупа да од управника вароши Београда траже одобрење за одржавање помена. Међутим, узалуд је Андра Банковић са два друга убеђивао управника вароши Београда да се одлука полиције измени и помен одржи. Када су се вратили у „Руску круну“, Банковић је присутницима саопштио наредбу управника „да се мора без изговора извршити

жеља полиције“, и да ће у супротном случају полиција применити силу. Међу присутнима је завладало незадовољство и огорчење према полицији. Салом се проломио поклич: „Слава Светозару Марковићу“. На-стало је комешање. Један радник се попео на сто и почео читати многобројне телеграме који су стигли из Србије и са стране. Интервенисао је представник полиције. Збор је растурен, а присутни су се разишли са повицима: „Слава Светозару Марковићу“, „Живео раднички савез“.¹

Без обзира на то што је полиција спречила да се ова акција до краја изведе, и само њено организовање снажно је одјекнуло у јавности. Одбор за организовање помена, помоћу добровољних прилога, сакупио је средства за израду већег броја слика Светозара Марковића и објављивање „књижице у којој је кратко и језгровито изнешена важност Светозарева рада“. Сlike и књижице углавном су распродате на збору, јер је интересовање за њих било изнад очекивања. Како пише „Занатлијски савез“, „свакоме беше мило, што ће у својој јадној уцерици имати предмете, који ће га подсећати на човека који је, без најмањега величања, може се рећи, један од најзначајнијих синова српског народа“.² Поводом одржавања помена „Занатлијски савез“ добио је телеграме од истомишљеника из следећих места: Крагујевца, Загреба, Шапца, Ниша, Зајечара, Трстеника, Беча, Смедерева, Ужица, Крајева, Пирота, Сремске Митровице, Турн Северина, Граца, Горњег Милановца, Ђуприје, Књажевца и Петровца. Телеграм је, поред осталих, послао и Главни одбор Социјалдемократске странке Хрватске и Славоније.³

Органи власти оштро су реаговали и на написе објављене у „Занатлијском савезу“ 26. фебруара 1895. године. Против одговорног уредника листа Андре В. Ристића покренут је судски поступак због чланка *После 20 година* и песме *Слава Светозару Марковићу*. Без обзира на то што није био аутор ових текстова, Ристић је, као одговорни уредник, одговарао за њихово објављивање. Државни тужилац, у тужби од 11. априла 1895, као инкриминисане делове чланка *После 20 година* навео је следеће Марковићеве цитате:

„... Не, не! Србија не може и не сме бити жртвована интересу једне породице, или боље — интересима неколико властољубаца . . . Србија — то је народ српски, што живи у Србији, по чијој вољи или боље по чијем трпљењу постоји кнез и министри и надлежатељства и сав данашњи државни поредак. Задатак је и дужност тога народа да своју револуцију продужи . . . да помоћу револуције изврши потпуно ослобођење Србије и друге угњетене браће.“

Овакав став власти недвосмислено говори о тешким политичким условима у којима су деловали социјалисти и жртвама које су морали подносити да би извели и најмању акцију.

¹ „Вечерње новости“, 26. II 1895; „Занатлијски савез“, 5. III 1895. Датуми у овом чланку узети су по старом календару, који је тада био у употреби у Србији, а који за новим календаром заостаје 12 дана у XIX, а 13 у XX веку.

² „Занатлијски савез“, 5. III 1895.

³ „Занатлијски савез“, 5. и 12. III 1895. Интересантно је напоменути да је ректор Велике школе одбио молбу приређивачког одбора да се помен одржи у сали Велике школе. Није помогла ни интервенција код министра просвете. („Занатлијски савез“, 20. III 1895.)

А. Ристић је кривично одговарао и због следећих делова песме *Слава Светозару Марковићу*:

„... Да, нек' застрепе власници — хуље
Издајице, јер свет се буди
И јури време брзином силном;
За дела грозна да им се суди;
Слава!
Ономе,
И који у борби и олуји први узвикну:
Доле војску, параде
Ономе, који доказа свету
Власници вазда лопови да су
Ономе, који с фактима рече:
Да круне царске народе тлаче.“

Пресудом Првостепеног суда за варош Београд од 15. маја 1895. Андра Ристић је кажњен са једном годином затвора и 200 динара новчане казне.⁴

Као што смо видели, полиција је оштро реаговала против организовања помена Светозару Марковићу и наведеног писања „Занатлијског савеза“. Организатори прославе ове значајне годишњице, поучени искуством, знали су да код власти неће наићи на потребно разумевање. Међутим, свесно су ишли у ризик. Група водећих српских социјалиста непоколебљиво је у то време пропагирала своје идеје, решена да усмери раднике на оснивање самосталних класно-борбених организација, које ће бити основа за организовање њихове политичке партије. И ова манифестација спада у почетак њиховог практичног рада на том плану.

У периоду до 1903. године организовани радници су још једном, 1902. године, јавним манифестацијама обележили годишњицу смрти Светозара Марковића. У то време су били ударени чвршћи темељи модерном радничком покрету у Србији, а политичке прилике биле су нешто повољније. Због тога је ова акција успешно изведена у Београду и Јагодини.

Организовани београдски радници и социјалисти, окупљени око Београдског радничког друштва, одлучили су фебруара 1902. године да јавном манифестацијом обележе двадесет седмогодишњицу смрти Светозара Марковића. У том циљу изабран је одбор коме је стављено у задатак да припреми „Светозарево вече“. У одбор су, поред осталих, ушли Никола Величковић и Димитрије Туцовић, који су у то време имали функције председника односно секретара Београдског радничког друштва, што значи да је овој акцији придаван прворазредан значај. После успешно обављених припрема, одбор је у „Радничким новинама“ од 23. фебруара 1902. објавио саопштење у коме су изнесене све поје-

⁴ А. Раденић, *Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновића 1893—1903*, Београд, 1974, 461—464.

диносни у вези са извођењем ове манифестације. У истом броју објављен је и уводник *Светозар Марковић* са Марковићевом сликом.⁵

Из саопштења одбора види се да је предузето све да се „дан смрти првог српског борца за ослобођење радног народа, гласника социјал-демократских идеја у Србији Светозара Марковића“ најсвечаније прослави. „Светозарево вече“ одржано је 24. фебруара 1902. у сали „Радничке касине“. То је, у ствари, била велика сала кафане „Руска круна“, коју је Београдско радничко друштво преуредило 1901. године за своје потребе. Интересовање за прославу било је велико. Сала је била „дупке пуна“, мада су се улазнице продавале по цени од 1—1,5 динара. Међу присутнима налазила су се и два представника Друштва јагодинских радника, који су допутовали на основу претходног договора са Београдским радничким друштвом. Свечаност је почела у 20,30 часова. После поздравне речи Николе Величковића, Димитрије Туцовић је одржао говор о животу и раду Светозара Марковића. У другом, концертном делу свечаности, поред рецитација и песама, дилетантска група Београдског радничког друштва успешно је извела драму *Победа силнијег*.⁶ И остали део програма извели су радници, чланови хорске и дилетантске секције Београдског радничког друштва. У целини, свечаност је имала обележје запажене манифестације организованих радника и социјалиста.

Поред Београда, двадесетседмогодишњицу смрти Светозара Марковића свечано су обележили и организовани радници у Јагодини. Организатор је било Друштво јагодинских радника. Мада је основано 10. фебруара 1902, Друштво је, као општесоцијалистичка, класно-борбена радничка организација, решило да 27. фебруара 1902. одржи помен на гробу Светозара Марковића у Јагодини. Њихова акција потпомогнута је и подржана од стране београдских социјалиста. Београдско радничко друштво послало је Димитрија Туцовића као свог представника, а Група великошколаца социјалиста Тришу Кацлеровића. Према писању „Радничких новина“, свечаност је текла на следећи начин: „Једна мала, али вредна група јагодинских радника достојно се одужила своје великоме борцу и суграђанину. На дан 27. фебруара у 2 сата после подне пред локалом њихове друштвене канцеларије искупила се једна група радника и кренула јагодинском гробљу, да на гроб Светозарев положи свој венац, на коме беше написано: „Светозару Марковићу — Јагодински радници“. Та се четица радника лагано кретала блатним улицама јагодинским, кроз које бејаше највећа међава и изразом лица показиваше, упркос све непогоде, сву постојаност њихове воље и жар њихова одушевљења.“ После полагања венца на Светозарев гроб и одавања поште минутом ћутања, одржано је пет краћих говора. Први је говорио представник Друштва јагодинских радника, а потом делегати

⁵ Мала је овај чланак непотписан, по свему судећи, написао га је Димитрије Туцовић. На такав закључак, поред стила, упућују следеће чињенице: 1. На наведеној „Светозаревој вечери“ Туцовић је говорио о његовом животу и раду; 2. Сачувани су Туцовићеве исписи из појединих Марковићевих радова, са коментарима. Идеје које је Туцовић изнео у овим коментарима у потпуности се подударују са концепцијама чланка. (Архив Србије, Збирка Димитрија Туцовића, 345.)

⁶ „Радничке новине“, 23. II и 2, III 1902. У концертном делу програма, поред осталог, рецитована је песма *Сени Светозара Марковића*, коју је написао радник-песник Емило Ребрић, истакнути активиста у радничком покрету тога времена.

из Београда и двојица присутних радника. Затим су прочитани поздравни телеграми, које су послали великошколци социјалисти, Управа Савеза грађевинских радника и Управа Удружења трговачких помоћника из Београда. После свечаности у просторијама Друштва јагодинских радника, вођени су разговори до касно у ноћ. Тако је ова манифестација искоришћена и у агитационе сврхе.⁷

Поента целе акције око обележавања годишњице Марковићеве смрти 1902. године била је, с једне стране, оцена Светозара Марковића као родоначелника социјалистичког радничког покрета у Србији, а с друге, став да су социјалдемократи и постојеће класно-борбене радничке организације једини његови истински следбеници. И на овај начин социјалдемократи су желели да се отворено дистанцирају од радикала и јавно оспоре њихову тврдњу да су и они следбеници Светозара Марковића. У вези с тим, у поменутом чланку *Светозар Марковић се*, поред осталог, каже: „Ипак Светозарева природа није могла да мирује. Он загази у отворену и одлучну борбу. И 1871. године 17. априла појави се први број првог радничког листа и његова органа *Раденика*’. Није лако у тако мало речи показати сав онај силан утицај, који је *Раденик* имао у свима правцима јавног реда... Његови чланци о самоуправи, општини, изборном праву, народним школама, болницама итд. садрже захтеве који се већим делом налазе у низу захтева, које данас социјални демократи траже од буржоаске владе. Многе је од њих доцније унела радикална партија у свој програм, док отпадајући један по један, нису сви отпали. Она их је данас чиста, и остварење њихово чека на раднички покрет.“ Што се тиче развитка покрета Светозара Марковића после његове смрти, на крају чланка се даје следећа, веома карактеристична оцена: „Покрет се даље развијао према приликама и носиоцима и даје радикалну партију, али његов први творац и научни представник није био радикал већ социјалиста, са махнама које носе обележје његова времена и врлинама које су узорите и у његову и у нашу.“⁸

⁷ „Радничке новине“, 9. III 1902, чланак *На помену Св. Марковића у Јагодини*. Чланак је непотписан. Аутор је, по свему судећи, Димитрије Туцовић. На такав закључак, поред стила, упућује и Туцовићево непосредно учешће у овој манифестацији.

Јова Недељковић, као представник Друштва јагодинских радника, одржао је на гробу Светозара Марковића следећи говор: „Другови и пријатељи! У овој мрачној гробници почивају земни остаци нашег суграђанина, нашег првог борца и реформатора, великог и драгог нам Светозара Марковића. Велики Светозаре! Свесни јагодински радници са својим пријатељима искупили су се овде, да ти предаду овај венац захвалности за рад и борбу твоју, којима си јој прокричио путеве ка остварењу радничких идеала и да положи своју заклетву да ће истрајати до једнога у борби за остварење узвишених идеја твојих, а тежња наших, којима си се био сав посветио, а којима си и свој млађани живот жртвовао. Слава ти, слава.“

⁸ „Радничке новине“, 23. II 1902.

ОРГАНИЗОВАННЫЕ РАБОЧИЕ В СЕРБИИ ОТМЕТИЛИ В 1895 И 1902 ГГ ГОДИШЦИНУ СМЕРТИ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЧА

Светозар Маркович имел решающее влияние на идейные определения многих поколений сербских социалистов в периоде до 1903 года. Истинные последователи его идей, организованные сербские рабочие лелеяли память о своем великом учителе и старались насаждать его идеи среди своих трудящихся друзей. С этой целью они, между прочим, торжественно отмечали некоторые годовщины его смерти. В 1895 году была устроена в его память манифестация в первый раз. Несмотря на препятствия со стороны властей, акция была выполнена успешно. В 1902 году сербские социалисты отметили годовщину смерти Марковича рядом манифестаций в Белграде и Ягодине. Этой акцией руководил непосредственно молодой марксист, Димитрий Туцович, секретарь Белградского общества рабочих.

М. Вукоманович